

Anna Dymmel
(Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin)

**Biblioteki urzędów w Królestwie Polskim
i ich rola w kształtowaniu kultury biurokratycznej w XIX wieku**

Libraries of offices in the Kingdom of Poland and their role in shaping the bureaucratic culture in the 19th century

Keywords: libraries, professional libraries, offices, bureaucracy, the Kingdom of Poland, 19th century

Annotation: The aim of the article is to present the libraries of selected offices of the Kingdom of Poland and to show their importance in shaping of the bureaucratic culture. On the basis of available archival sources, subscriber lists and analysis of the literature on the subject, it should be noted that the libraries have been collected in the offices at least since the time of the Duchy of Warsaw. The rich book collections, systematically supplemented, were in the central offices: in the Senate, in the government commissions, in the military department, at the Court of Appeal of the Kingdom of Poland. In the libraries collected prints useful in the work of clerks: legal and administrative books, studies in selected fields – agriculture, industry, trade, forestry, military etc. The books have often been used by clerks as a source of expertise. Some of the libraries of the central offices became universal because they collected books and magazines from various fields, which going beyond strictly professional subjects. More modest handy book collections were created at provincial commissions and municipal offices of the Kingdom of Poland.

Библиотеки учреждений в Королевстве Польском и их роль в формировании бюрократической культуры в XIX веке

Ключевые слова: библиотеки, профессиональные библиотеки, учреждения, бюрократия, Королевство Польское, 19 век

Аннотация: Цель статьи заключается в представлении библиотек избранных учреждений Королевства Польского и определение их важность в формировании бюрократической культуры. На основе архивных источников, списков подписчиков и анализа литературы предмета Автор приходит к выводу, что библио-

теки были создаваемы в учреждениях, по крайней мере, со времен Варшавского герцогства. Богатые собрания, систематически пополняемы были в учреждениях центральных: сенате, правительственных комиссиях, военном ведомстве, Апелляционном суде Королевства Польского. В библиотеках комплектовано печатные издания полезные в работе чиновников: книги законов и об управлении, исследования из отдельных дисциплин (земледелия, промышленности, торговли, лесоводства, военного дела и т.п.). Неоднократно книгами пользовались чиновники как источником профессиональных знаний и информации. Часть библиотек центральных учреждений принимала характер универсальный, комплектовано книги и журналы касающиеся разных областей даже выходящие за рами строго профессиональных тем. Более скромные коллекции книг были созданы в воеводских комиссиях и муниципальных учреждениях Королевства Польского.

W rozległym obszarze badań nad biurokracją, obok badań nad strukturami, formami kancelaryjnymi i dokumentem¹ można wyodrębnić węższy, chociaż dobrze rozwijający się nurt dotyczący środowiska urzędniczego². Dopełniając charakterystyki tej zbiorowości, chciałabym zwrócić uwagę na biblioteki gromadzone w instytucjach jako czynnik w pewnym stopniu kształtujący kulturę i kompetencje pracowników administracji. Wiedza i kompetencje fachowe urzędników, na przestrzeni XIX w. coraz częściej potwierdzane formalnymi dokumentami, były również kształtowane w praktyce poprzez kulturę wewnętrzną instytucji. Z pewnością dobre źródło dostępu do fachowej wiedzy stanowiła biblioteka. Jak twierdził Marian Lech biblioteka instytucji lub urzędu jest dobrym miernikiem stylu i poziomu pracy instytucji, jej losy z reguły odzwierciedlały dzieje instytucji, a jej rozwój i upadek wiązał się z przemianami struktur administracyjnych³. W przypadku bibliotek szczególnie istotna, obok wielkości zasobów, jest ich zawartość, przede wszystkim wyposażenie w aktualne piśmiennictwo fachowe, związane z daną dziedziną. Odrębne zagadnie stanowi sposób użytkowania zbiorów bibliotecznych, intensywność wykorzystania, pośrednio mające wpływ na kształtowanie fachowych kompetencji i wiedzy urzędników.

Dopełniając ustaleń definicyjnych należy dodać, że biblioteki urzędów są zaliczane do bibliotek fachowych, chociaż w niektórych przypadkach kompletowane zbiory wychodziły w swej tematyce poza ścisłe ramy danej dziedziny i zakres działal-

¹ J. Malec, *Historyczne modele rozwoju biurokracji*, w: *Biurokracja. Fenomen władzy politycznej w strukturach administracyjnych*, pod red. K. Zuby, Toruń 2007, s. 17-26; Z. Naworski, *Problemy metodologiczno-semantyczne, badacza dziejów biurokracji*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. V, pod red. A. Gacy, A. Góraka, Z. Naworskiego, Lublin 2013, s. 29-40; A. Górak, *Dokument – konstytucyjne narzędzie biurokracji*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. V, s. 41-50.

² Np. G. Smyk, *Korpus urzędników cywilnych w guberniach Królestwa Polskiego w latach 1867-1915*, Lublin 2004; A. Kulecka, *Biurokraci, uczeni i literaci. Świat nauki i kultury na urzędach i o urzędach w Królestwie Polskim (1815-1867)*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. III, cz. 2, pod red. A. Góraka, K. Latawca, D. Magiera, Lublin 2010, s. 353 – 376.

³ M. Lech, *Biblioteka Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu (KRPiS) 1806-1872*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” t. II, 1966, s. 362.

ności danej instytucji. Pojęcie biblioteki fachowej pierwotnie odnosiło się do bibliotek związanych z zakładami pracy i służących ich potrzebom oraz kształceniu zawodowemu kadr, biblioteki fachowe wywodzą się z podręcznych zbiorów dokumentów piśmienniczych gromadzonych w zakładach pracy różnych typów i kategorii. Pierwotnie kojarzone były z firmami przemysłowymi, powstawały w Wielkiej Brytanii, Niemczech i Francji. Do bibliotek fachowych zaliczane są biblioteki urzędów (urzędowe), w instytucjach stowarzyszeniach (technicznymi), w fabrykach – zwane fabrycznymi. Z reguły składały się z przydatnych, użytkowych publikacji, upowszechniających i popularyzujących osiągnięcia nauki w danej dziedzinie, w celu ich wykorzystania w praktyce, w zależności od specyfiki instytucji z nią związanych⁴.

Elżbieta Słodkowska badająca biblioteki w Królestwie Polskim w latach 1815-1830, wyodrębnia biblioteki urzędów i instytucji publicznych, obok m.in. bibliotek szkolnych, publicznych, kościelnych i prywatnych. Przede wszystkim nie były one udostępniane szerszemu gronu czytelników (poza wyjątkami), chociaż ograniczenia dostępu dotyczyły ówczesnie także bibliotek innego typu. Kompletowanie zbiorów miało na celu przede wszystkim pozyskanie przydatnych zawodowo publikacji, chociaż, jak wspomniałam, formułę tę niejednokrotnie traktowano bardzo elastycznie, kupując dzieła z innych nauk np. humanistycznych i literaturę piękną. Celem artykułu jest przedstawienie, na wybranych przykładach, bibliotek urzędów epoki Królestwa Polskiego, ze szczególnym zwróceniem uwagi na ich zawartość i przydatność jako źródła wiedzy fachowej pomocnej w kształtowaniu kultury biurokratycznej.

Stan badań nad bibliotekami instytucji okresu Królestwa Polskiego jest przede wszystkim daleki od kompletności, niejednokrotnie pozostawały one na marginesie zainteresowań badaczy⁵. Opracowania, przynajmniej częściowego, doczekały się jedynie zbiory wybranych instytucji⁶, lepiej znane są biblioteki wojskowe⁷, biblioteka Sądu Apelacyjnego⁸. Biblioteki urzędów z reguły nie zachowały się w pierwotnej postaci, dzieląc burzliwe losy instytucji XIX wiecznego Królestwa Polskiego. Wraz z przekształceniami politycznymi i zmianami struktur administracyjnych, zasad funkcjonowania i przyjmowanych priorytetów biblioteki oraz podręczne zbiory ulegały przemieszczeniom, rozproszeniu lub zniszczeniom. W wybranych przypadkach można odtworzyć zawartość bibliotek gromadzonych w wybranych instytucjach i po części ich dzieje na podstawie archiwaliów, chociaż z uwagi na stan zachowania są to źródła dalekie od kompletności i niejednokrotnie możemy posługiwać się przyklada-

⁴ W. Pindłowa, R. Piotrowska, *Biblioteki fachowe*, [w:] *Encyklopedia Książki*, pod red. A. Żbikowskiej-Migoń, M. Skalskiej-Zlat, Wrocław 2017, s.305-306.

⁵ K. Maleczyńska, *Książki i biblioteki w Polsce w okresie zaborów*, Wrocław 1987; B. Bieńkowska, *Książka na przestrzeni dziejów*, Warszawa 2005; obszerniejszy stan badań nad bibliotekami przedstawił: J. Puchalski, *Stan badań nad historią bibliotek i bibliotekarstwa*, „Roczniki Biblioteczne” t. LX, 2016, s.119.

⁶ M. Lech, *Biblioteka Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu (KRPiS) 1806-1872...*, s. 362-378; M. Osiecka, *Biblioteka Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu (1815-1867)*, „Miscelanea Historico-Archivistica”, t. XXII, 2015, s. 237-247

⁷ K. Konarski, *Biblioteka Kwatermistrzostwa Generalnego Wojska*, Warszawa 1925; K. Zieliński, *Z dziejów polskich bibliotek wojskowych 1767-1918*, „Roczniki Biblioteczne” t. XII, 1968, z. 1-4, s. 141-180.

⁸ W. Stummer, *Biblioteka Sądu Apelacyjnego w Warszawie 1810-1865*, „Roczniki Biblioteczne” t. II, 1958, z. 3-4, s. 431-507.

mi. Ponadto o istnieniu części bibliotek (księgozbiorów) gromadzonych na potrzeby instytucji dowiadujemy się tylko pośrednio np. na podstawie drukowanych spisów prenumeratorów wybranych dzieł, będących świadectwem funkcjonowania owych bibliotek i zakupu druków.

Po części problem fachowych bibliotek urzędów wpisuje się w ogólne zagadnienia historii bibliotek i państwowej polityki bibliotecznej. Jak stwierdził historyk bibliotek Marian Łodyński w Polsce do czasów Żałuskiego, a nawet później, bo do czasów działalności Komisji Edukacji Narodowej tworzenie zbiorów władców postrzegano jako przejaw ich osobistych zainteresowań. Miały one niejednokrotnie charakter efemeryd, ulegając po śmierci właściciela rozproszeniu, mimo, że „zarówno poszczególni członkowie domu panującego, jak i sporo wybitnych przedstawicieli stanu rządzącego utrzymywało żywy kontakt z zagranicą gdzie biblioteki jako ośrodki zaspokajające potrzeby naukowe i kulturalne szerszych warstw – istniały w różnej postaci”⁹. W zasadzie dopiero działania KEN przyniosły konkretne posunięcia dotyczące bibliotek. W 1774 r. wydano pierwsze zarządzenie państwowe dotyczące bibliotek, w szczególności, z racji charakteru komisji koncentrowano się na bibliotekach szkolnych. Zestawiony został państwowy preliminarz wydatków na biblioteki, uznano potrzebę lustracji zawartości bibliotek, stanu budynków, opracowano kwestie dotyczące personelu, księgozbioru, metod pracy, zaopatrzenia bibliotek i personelu.

W przypadku urzędów, zdaniem M. Łodyńskiego, potrzebę gromadzenia podręcznych fachowych zbiorów dostrzeżono w 1806 r. wraz z tworzeniem rodzimej biurokracji wzorowanej na francuskim systemie administracyjnym. Wcześniejsze reformy czasów stanisławowskich i działania mające na celu wprowadzenie systemu biuralistycznego nie miały charakteru systematycznego, chociaż pewne wzory budowy fachowej biurokracji wprowadzały państwa zaborcze, co mogło przekładać się na potrzebę zakładania podręcznych zbiorów zawierających podstawowe źródła informacji¹⁰. Działania podejmowane w czasach Księstwa Warszawskiego związane z budowaniem rodzimej administracji dobrze wpisywały się w profesjonalizację zawodu urzędnika, chociaż oczywiście nadal wiele zależało od inicjatywy, działań i kompetencji oraz aspiracji indywidualnych osób.

Biblioteki w urzędach Księstwa Warszawskiego

W przypadku bibliotek instytucji w pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na zbiory tworzone w urzędach centralnych, istniejące już w okresie Księstwa Warszawskiego. Przykład tego typu kolekcji stanowiła biblioteka przy Radzie Stanu Księstwa Warszawskiego, która zapoczątkowała księgozbiór należący do późniejszej Rady Stanu Królestwa Polskiego. W zachowanym *Spisie książek, pism periodycznych i sprzętów pozostałych po dawniejszej bibliotece Rady Stanu* wymienione zostały tytuły, niekiedy autorzy, tłumacze, miejsce i rok wydania, format książek. W świetle wspomnianego wy-

⁹ M. Łodyński, *U kolebki polskiej polityki bibliotecznej 1774-1794*, Warszawa 1935, s. 7.

¹⁰ Z. Naworski, *Status prawny urzędników Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym (1832-1863)*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. III, cz. 2..., s. 377-382; Tenże, *Biurokracja pruska w XVIII wieku - na drodze ku Weberowskiemu ideałowi*, w: *Dzieje biurokracji*, t. VI, pod red. T. Bykowej, A. Góraka, G. Smyka, Lublin 2016, s. 135-150.

kazu biblioteka liczyła 141 pozycji, w tym 126 dzieł zwartych w 231 woluminach i 15 czasopism w języku francuskim i polskim¹¹.

W bibliotece znajdowały się przede wszystkim dzieła prawne, jedynie 9 tytułów książek dotyczyło innych dziedzin. Dominowały druki dotyczące prawa cywilnego (55,7%) i procedury cywilnej (6,48%), a wśród nich zachowały się zbiory praw z okresu Rzeczypospolitej, w tym tom *Prawa i konstytucje Królestwa Polskiego i Wlk. Księstwa Litewskiego, od sejmu wiślickiego 1347 do ostatnich czasów uchwalone* (Warszawa 1783) in folio, *Statut W. Ks. Litewskiego* (Wilno 1744), *Konstytucje Sejmu Grodzieńskiego* (Grodno 1784, 1798). Wymienione zostały ponadto: *Prawo pospolite Królestwa Polskiego* Gotfryda Lengnicha ((Kraków 1761), *Zbiór uchwał Izby Edukacyjnej, Landrecht Pruski, Prawo magdeburskie i chełmińskie*. Znaczącą część stanowiły źródła prawa i opracowania dotyczące francuskiego ustawodawstwa: *Kodeks postępowania cywilnego*, francuskie i polskie edycje *Kodeksu Napoleona*, opracowania, wyciągi z *Kodeksu*, jak np. *Krótką nauka z cywilnego statutu Napoleona Wielkiego sposobem słownika publiczności podana sędziego Samuela Gottiloba Laube* (Wrocław 1808), *Krótki rys procesów stosownego do Kodeksu Napoleona* Antoniego Łabęckiego (1808). Nowością stanowił *Code de commerce* z 1807 r. i *Prawo handlowe* w tłumaczeniu Walentego Skorochód Majewskiego (1808). Nie zabrakło opracowań dotyczących nowej organizacji notariatu, w tym znanego tytułu *Organizacja notariuszów i szkół prawa* (Warszawa 1807) i *Uwag o hipotecę* wykładowcy Szkoły Prawa i tłumacza m.in. *Kodeksu Napoleona* Franciszka Ksawerego Szaniawskiego.

Prawo karne reprezentowało (11 tytułów, 8,7%). Przede wszystkim w zbiorze znalazło się *Prawo kryminalne angielskie uwagami stosownymi do prawa polskiego pomnożone* Williama Blakstona (1723-1780) w przekładzie ks. Teodora Ostrowskiego. Został także wymieniony austriacki kodeks kryminalny z 1788 r., nowe kodeksy francuskie, w tym *Kodeks przestępstw i kar* w tłumaczeniu Filipa Jasińskiego (Warszawa 1811), *Motywa kodeksu francuskiego kryminalnego* (Warszawa 1808) oraz w wersji oryginalnej francuski *Code pénal*.

Ogólniejszych zagadnień prawno-ustrojowych i prawa politycznego dotyczyły pojedyncze dzieła (3), w tym *Prawo polityczne i cywilne polskie* Antoniego Trębickiego (1789 i 1791), *Uwagi nad położeniem Księstwa Warszawskiego* Hugona Kołłątaja.

Nie zabrakło tytułów dotyczących sądownictwa, m.in. obszerna licząca 1300 stron *Ogólna ordynacja sądowa dla państw pruskich* w tłumaczeniu późniejszego mecenasa przy Sądzie Najwyższej Instancji Królestwa Polskiego Ignacego Stawiarskiego i wydrukowana jego nakładem. W bibliotece znajdowały się niezbędne w dobie przemowania francuskiego ustawodawstwa *Wzory różnych czynności sądowych* z 1808 r. drukowane w firmie Zawadzkich w Warszawie¹².

Nie pomijano ówczesnie pilnych kwestii związanych z formalnym kształceniem przyszłych prawników i urzędników. Do biblioteki trafiły broszury: *O usposobieniach potrzebnych do uczenia się prawa* czyli wykład wygłoszony 14 października 1808 r. przez Franciszka Ksawerego Szaniawskiego z okazji otwarcia Szkoły Prawa oraz wykład *O urzędnikach* rozpoczynający kurs prawa 2 października 1809 r. Jak twierdził Szaniaw-

¹¹ AGAD, Akta I Rady Stanu. Akta biblioteki Rady Stanu 1815-1830, syg. 16, k. 89-97.

¹² AGAD, Akta I Rady Stanu. Akta biblioteki Rady Stanu 1815-1830, syg. 16, k. 90.

ski „nauka prawa ogólnie w całej swej obszerności wziętego z pomocą wszystkich usposabiających do niej nauk, rzuca rozliczne nasiona potrzebnych w urzędnikach umiejętności”¹³. Zainteresowani urzędnicy mogli ponadto korzystać z należącego do biblioteki opracowania *Cours de droit française* nieznannej edycji.

Pojedyncze tomy dotyczyły administracji, przy czym nie zabrakło *Code de administratif* oraz tomu *Rękopisma dawnych aktów i pism urzędowych* in folio oraz przydatnego *Manuel pratique de juges et des griffier*. Ponadto użyteczną funkcję spełniały regulaminy i instrukcje, np. *Regulamin kasowy* wydany w Warszawie, *Instrukcja dla prefektów* z 1809 r. określająca zasady organizacji władz departamentowych¹⁴, *Instrukcja dla inspektorów wydziałowych* oraz *Wyjątek z regulaminu pocztowego* i *Instrukcja dla pisarzy celnych*.

Poza książkami prawnymi wymienione zostały pojedyncze opracowania poświęcone ekonomii, geografii i statystyce, francuska encyklopedia mitologiczna oraz znany *Słownik języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego i *Kazanie na pogrzebie Stanisława Małachowskiego*.

Chronologia wydań zgromadzonych dzieł kształtowała się następująco: przeważały druki z początków XIX w. wydane do 1811 r. - 85 tytułów (67%), 30 tytułów (24%) ukazało się w XVIII w., przede wszystkim w ostatnich dekadach stulecia, dla 11 tytułów (9%) nie udało się jednoznacznie określić lat wydania. Niemniej można uznać wspomniany zbiór za aktualny, uzupełniany na bieżąco niezbędnymi nowościami. Warto dodać, że była to biblioteka wielojęzyczna, składająca się z druków w języku polskim - 53, francuskim - 47, niemieckim - 20 i łacińskim - 6. Ponadto obok książek w spisie wymieniono 15 tytułów gazet i czasopism, przy czym były to periodyki wydawane przede wszystkim w początkach XIX stulecia, zachowały się tylko trzy tytuły wydawane pod koniec XVIII w. Wśród zebranych periodyków znajdowało się sześć stołecznych wydawnictw, w tym „Gazeta Narodowa i Obca” z lat 1789-92, „Korespondent Warszawski i Zagraniczny” z 1797 r., „Pamiętnik Warszawski” na rok 1810, pojedyncze numery „Gazety Warszawskiej” z 1806 r. i „Gazette de Varsovie” z 1807 r. Natomiast systematycznie zbierany, a przynajmniej dobrze zachowany okazał się wydawany w Paryżu dziennik „Gazette nationale ou Le moniteur universelle” z lat 1807-1808 i 1810-1811. Wspomniany periodyk stanowił podstawowe źródło informacji dla wszystkich gazet wydawanych na obszarze wpływów francuskich w czasach napoleońskich. Stąd brano przedruki informacji o poczynaniach wielkiej armii, wojnie z Rosją, w tej gazecie sam Napoleon, jak twierdzą francuscy badacze prasy, redagował niektóre komunikaty, niekiedy sam pisywał artykuły wstępne¹⁵. Ponadto zachowały się pojedyncze numery „Le moniteur Vestphalien depuis” i „Journal de Paris” z 1808 r. oraz pojedyncze tytuły gazet włoskich i angielskich¹⁶. Nie jest to bogaty zestaw tytułów prasowych, ale warto przypomnieć, że u schyłku panowania pruskiego w Warszawie wychodziły tylko dwie gazety („Gazeta Warszawska”, „Korespondent

¹³ F. Szaniawski, *O urzędnikach rzecz czytana na pierwszym posiedzeniu biegu nauk w Szkole Prawa zaczętego 2 października r. 1809*, Warszawa 1809, s. 12.

¹⁴ P. Cichoń, *Wpływy francuskie w administracji Księstwa Warszawskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2013, nr 140, z, 1, s. 1-18.

¹⁵ K. Ossowski, *Prasa Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 2004, s. 58.

¹⁶ AGAD Akta I Rady Stanu. Akta biblioteki Rady Stanu 1815-1830, syg. 16, k. 93.

Warszawski Zagraniczny”) i pismo naukowe „Roczniki Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”. Skromny rynek prasy warszawskiej mocno kontrolowanej przez cenzurę, dodatkowo regulowały określone zalecenia dotyczące treści publikowanych materiałów prasowych. Według Kazimierza Ossowskiego z okresu od października 1806 do listopada 1807 r. zachowały się 24 instrukcje Napoleona dotyczące zamieszczanych materiałów w prasie warszawskiej i poznańskiej¹⁷.

Zatem w świetle znanego spisu biblioteka Rady Stanu Księstwa Warszawskiego miała charakter przede wszystkim fachowy. Warto dodać, że na wyposażenie biblioteki składały się dwie szafy sosnowe i jedna olszowa, ponadto „blacha do wyciskania piętna biblioteki i Rady Stanu”. Książki po krótkim okresie istnienia Księstwa Warszawskiego trafiły do biblioteki Rady Stanu Królestwa Polskiego powołanej w 1815 r.

W epoce Księstwa Warszawskiego istniał także podręczny księgozbiór w Ministerstwie Skarbu, który pojawił się około 1809 r. Składał się on ze zbiorów praw, tablic przeliczeń wartości monet, map, dzieł o lasach, przemysły, zawierał prasę zagraniczną i krajową. Ze zgromadzonego księgozbioru w czasie krótkiego funkcjonowania Ministerium do późniejszej Biblioteki Komisji Rządowej Przychodu i Skarbu trafiło niewiele dzieł, przede wszystkim z racji swobodnego obiegu książek. Co prawda postrzegano specyficzny charakter zbiorów, z czasem pojawiała się świadomość przynależności książek do mienia skarbowego, jednak w praktyce w wielu przypadkach druki uległy rozproszeniu. Urzędnicy z reguły pożyczali książki bez rewersów, nie zwracali wraz z przejściem na emeryturę, część książek zaginęła, a pisma periodyczne zostały zdekompletowane¹⁸.

Podobnie istniała biblioteka przy Izbie Administracyjnej Dóbr Korony Księstwa Warszawskiego, następnie w Komisji Urządzącej Dobra i Lasy Rządowe działającej w latach 1813-1818. W przypadku księgozbioru Izby Administracyjnej Dóbr Korony znana jest kopia spisu z 1818 r. powstałego przy okazji przejmowania księgozbioru do biblioteki Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu Królestwa Polskiego. Jak podał M. Lech w obrębie spisu wydzielono 9 działów: Landwirtschaft -183 tytuły, Gewerbkunde - 5 tytułów, Staatskunde -3 tytuły, Forstswessens - 7 tytułów, Gesetzkunde - 8 tytułów, Erdbeschreibung - 4 tytuły, Baukunst - 1 tytuł, Glaubens und Religionslehre - 1 tytuł i dział ostatni rzeczy innych uznanych za przypadkowe - 2 tytuły¹⁹.

Warto dodać, że w najobszerniejszym dziale poświęconym rolnictwu znajdowały się 124 tomy znanego dzieła *Oekonomische technologische Encyclopädie-oder allgemeines System der Staats-Stadt-Haus und Landwirtschaftin alphabetisches Ordnung* zapoczątkowanego przez niemieckiego encyklopedystę Johanna Georga Krünitza (1728-1796), wydawanego od 1773 r. i kontynuowanego po śmierci twórcy do 1858 roku. Dzieło początkowo pomyślane jako przekład francuskich opracowań *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle* z 1764 r. i *Encyclopédie Oeconomique ou Système général d'Oeconomie* 1771-1772 w rzeczywistości rozrosło się, oferując całokształt wiedzy z

¹⁷ K. Ossowski, dz. cyt., s. 23-24, 58. Na podstawie: Napoleon I, *Correspondance*, t. 14, s. 277, 422, t. 15, s. 13, Paris 1863 oraz wiadomości w „Gazecie Warszawskiej” 1807.

¹⁸ M. Lech, dz. cyt., s. 363.

¹⁹ M. Osiecka, *Biblioteka Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu (1815-1867)*..., s. 243; M. Lech., dz. cyt., 371-373.

zakresu ekonomii, przemysłu, rolnictwa, historii naturalnej i geografii. Dział prawny nie był liczny, zawierał 8 tytułów w 13 tomach, ale adnotacje dotyczące wypożyczeń wskazywały na duże zainteresowanie wspomnianymi opracowaniami. Wśród wymienionych książek pojawiły się m.in.: *Code Napoleon* (Paris 1808), *Allgemeine Landrecht* (Berlin 1804), *Code de commerce* (Leipzig 1808), *Napoleons Civilgerichtsordnung des französischen Reich* (Leipzig 1808), komentarze do *Kodeksu*, „Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego”²⁰. W dziale ekonomii znalazło się dzieło *Die Nationalökonomie* Juliusa Soden (Leipzig 1805), w dziale poświęconym leśnictwu odnotowano „Sylvan. Ein Jahrbuch für Forstmänner, Jäger und Jagdfreunde”. Uzupełnienie zbioru stanowiły 4 karty geograficzne, w tym *Karte vom Herzogtum Warschau* Friedricha B. Engelhardta. Ponadto w kategorii „inne” wymieniono *Taksy pocztowe dla Księstwa Warszawskiego*²¹. Zasadnicza część książek była w języku niemieckim, jedynie wśród druków prawnych znalazły się pojedyncze francuskie edycje i jeden druk w języku polskim. Łącznie księgozbiór liczył 214 tytułów, ale jak zaznaczono na marginesie, część dzieł została wypożyczona, często bez rewersu lub zaginęła, co jednak nie przeszkadzało w powtarzaniu brakujących ksiąg przy okazji kolejnych spisów.

Biblioteki w latach Królestwa Polskiego

W okresie Królestwa Polskiego wspomniane biblioteki należące do urzędów Księstwa Warszawskiego z reguły pozostawały przy instytucjach przejmujących ich funkcje. W ten sposób zbiory biblioteki dawnej Rady Stanu trafiły do nowo powołanej Rady Stanu Królestwa Polskiego. Przejęła ona dość skromne zbiory swej poprzedniczki, ale dzięki przydzielonym funduszom na zakup książek i prenumeratę czasopism szybko powiększała swoje zasoby. Znane inwentarze nabytków biblioteki z lat 1816-1824 ukazują dynamikę narastania księgozbioru²². Przede wszystkim w kolejnych latach przeznaczano znaczne kwoty na zakupy książek, gazet, czasopism i inne potrzeby biblioteki, w tym oprawę książek, gdyż ówczesnie wydawane druki nie posiadały z reguły trwałych okładek, oprawę zyskiwały z reguły dzięki właścicielowi. W 1816 r. na wydatki biblioteki Komisja przeznaczyła znaczną kwotę, bo ponad 12 tys. złp, w 1817 r. było to 20 tys. złp, a w kolejnych latach po 6000 złp. W *Wykazie rozchodów podług załączonych kwitów* uwzględnione zostały ponadto kwoty przeznaczone dla większości znanych stołecznych księgarni, w tym księgarni Zawadzkiego i Węckiego, Glücksberga, dla Drukarni Rządowej, dla introligatorów i opłata wnoszona do kasy Generalnej Poczty²³. Ponadto od 1819 r. biblioteka otrzymywała egzemplarz obowiązkowy, wpływały też dary i publikacje rozprowadzane kanałami urzędowymi. W ten sposób liczba dzieł w bibliotece Rady Stanu szybko wzrastała - w 1816 r. wynosiła 141 tytułów w 306 woluminach, ale już w 1821 r. określana była na 1830 dzieł w 2553 woluminach, w

²⁰ M. Lech, dz. cyt., s. 373.

²¹ Tamże.

²² AGAD, Akta I Rady Stanu, Akta Biblioteki Rady Stanu, syg. 16 i Rachunek z funduszu Biblioteki Rady Stanu za r. 1822 oraz spis książek, pism periodycznych w tym roku do tejże Biblioteki przybyłych (1821-1824), syg. 17.

²³ AGAD, Akta I Rady Stanu, Rachunek z funduszu Biblioteki Rady Stanu, syg. 17, k. 15, 24.

1823 r. – 4204 tytuły w 4360 woluminach, 4 lata później liczyła 6000 dzieł²⁴. Bibliotekę nadzorował radca Ludwik Plater, zaś funkcję bibliotekarza sprawowali pracownicy kancelarii Rady Stanu Nemezy Kożuchowski i Antony Döwyson. Wykazy nabytków z poszczególnych lat wskazują na specyficzne reguły kształtowania księgozbioru, odmienne od stosowanych w epoce Księstwa Warszawskiego. O ile tworząc księgozbiór w epoce napoleońskiej koncentrowano się na publikacjach związanych z prawem i administracją, to po 1815 r. dysponując większymi funduszami opiekunowie biblioteki nabywali książki z różnorodnych dziedzin nauki i literatury pięknej. Spisy nabytków z lata 1816-1823, ponadto zabiegi o obowiązkowy egzemplarz świadczyły prawdopodobnie o realizacji koncepcji biblioteki nie tylko fachowej, ale i uniwersalnej. Można stwierdzić, że w bibliotece w wymienionym okresie zgromadzono większość ówczesnych nowości. Poza rozprawami poświęconymi poszczególnym dziedzinom prawa przydatne okazały się prace z ekonomii np. dzieło francuskiego zwolennika merkantylizmu Charlesa Ganiha w oryginale i przekładzie Fryderyka Skarbka *O dochodzie publicznym ludów starożytnych, średniego wieku i nowoczesnych* (Warszawa 1816), wcześniej publikowane we fragmentach w „Pamiętniku Warszawskim”. W tłumaczeniu Skarbka ukazał się także *Dykcjonarz ekonomii politycznej własnymi uwagami znacznie pomnożony* (Warszawa 1828). Ponadto w spisie wymieniono znany niewielki druczek zawierający projekt powstały na rozkaz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i prefekta radomskiego *O polepszeniu teraźniejszego stanu włościan* przygotowany przez radcę tejże prefektury Kazimierza Młodeckiego (Warszawa 1815). Do zbiorów włączano zawsze praktycznie przydatne wykazy taryf i miar. Potrzebne były także opracowania z dziedziny geologii, w tym *O ziemiorództwie Karpat i innych gór* Stanisława Staszica, książki techniczne i o budownictwie (np. *O łatwym i osobliwym sposobie murowania domów*, Kraków 1817), medyczne (*Rys sztuki leczenia, Chirurgia obozowa*, Warszawa 1816). Do biblioteki należały także podręczniki adresowane do kształcącej się młodzieży na poziomie wyższym, np. *Trygonometria kulista* Jana Śniadeckiego (Wilno 1817), *Logika czyli sztuka rozumowania, jak i Pierwsze wiadomości dla dzieci z obrazkami* (Wrocław 1816) oraz traktat o wychowaniu *Pamiętka po dobrej matce* Klementyny Tańskiej-Hoffmanowej. Nie pomijano nowości z innych dziedzin, np. *Słowo o filozofii z powodu mającej się zaprowadzić szkoły Głównej w Warszawie* Józefa Bychowca, (Warszawa 1816). Zadbano o zakup znanego dzieła Feliksa Bentkowskiego *Historia literatury pięknej* wydanego w Warszawie w 1814 r. stanowiącego ówczasie doskonale źródło wiedzy o polskim piśmiennictwie. Do biblioteki wpłynęły cieszące się dużą popularnością *Śpiewy historyczne* Juliana U. Niemcewicza, utwory z literatury pięknej, w tym powieści włącznie z sentymentalnym romansem *Malwina czyli domyślność serca* Marii Wirtemberskiej oraz *Wiersze różne* Antoniego Wybranowskiego wydane w Lublinie w 1817 r., ponadto pojedyncze mapy²⁵. Bibliotekarze także dbali o zakup książek zagranicznych, szczególnie wobec wciąż szczupłej rodzimej produkcji. W 1818 r. wśród 34 nabytych pozycji znalazło się 9 polskich tytułów oraz 25 książek francuskich. W spisie widniał tom *Dziejów starożytnych* Joachima Lelewela, *Cours de politique constitutionnelle* znanego francuskie-

²⁴ E. Słodkowska, dz.cyt., s. 135.

²⁵ AGAD, Akta I Rady Stanu. Akta Biblioteki Rady Stanu, syg. 16, k. 4-6.

go filozofa i polityka epoki napoleońskiej i restauracji Beniamina Constanta, *Histoire de la Republique*, wielokrotnie wydawany *Manuel de droit français* zawierający kodeks cywilny. Kupiono procedurę cywilną, kodeks handlowy Jeana Baptiste Paillieta, edycję *Correspondance politique et administrative* Josepha Fiévée (1767-1839) wydawcy „Journal des debats”, pracownika służby cywilnej i tajnego agenta²⁶.

Dbano o prenumeratę czasopism polskich i zagranicznych. Przykładowo wśród kupowanych periodyków w 1818 r. znalazły się niemal wszystkie znaczące krajowe tytuły: „Gazeta Warszawska”, „Gazeta Poznańska”, „Gazeta Lwowska”, „Gazeta codzienna”, „Gazeta Wiejska”, „Dziennik Wileński”, „Miesięcznik Połocki”, „Pamiętnik Magnetyczny”, „Ćwiczenia naukowe” – łącznie 20 tytułów. Z prasy zagranicznej zakupiono 26 periodyków: przede wszystkim w języku francuskim, następnie niemieckim, dwa tytuły w języku rosyjskim i po jednym tytule w języku angielskim i włoskim, w tym „Journal des Debats”, „Bibliotèque univeselle agriculture”, „Bibliotheca Italiana”, „Berlinische Nachrichten”, „Bulletin des lois”, „Quarterly Review”. Podobne zakupy poczyniono w 1821 r. – złożyły się na nie 22 tytuły prasowe wydawane w Warszawie, Wilnie, Krakowie, Lwowie, Poznaniu oraz 23 tytuły prasy zagranicznej: francuskiej, niemieckiej, pojedyncze tytuły w języku angielskim i włoskim²⁷. Zdecydowanie rządu zdecydowano się na zakup starszych zbiorów, chociaż opiekun biblioteki zdecydował się nabyć 224 książki i 1087 map należących do senatora Michała Kochanowskiego²⁸. Niektóre egzemplarze, jak zaznaczano w inwentarzu, były otrzymywane bezpłatnie np. *Urządzenie dóbr i lasów rządowych* wydane w 1818 r.²⁹

Dbałość o zbiory przejawiała się nie tylko w sferze zakupów, ale i podejmowanych zabiegów związanych z opracowaniem i udostępnianiem coraz bardziej rozrastającego się księgozbioru. Dla usystematyzowania reguł prowadzenia biblioteki jej opiekun Ludwik Plater wydał *Urządzenie Biblioteki Rady Stanu* w 1824 r., i przede wszystkim określił sposób prowadzenia inwentarza (spisu chronologicznego), katalogu działowego i alfabetycznego spisu autorów. Określone zostały także zasady sporządzania opisu inwentarzowego i katalogowego oraz raportów periodycznych³⁰.

Dobrze udokumentowane są także dzieje biblioteki Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu z lat 1806-1872, chociaż na tym przykładzie trudno domniemywać, iż podobnie obficie były zaopatrzone w książki inne centralne urzędy. W ukazie carskim z 5 (17) października 1816 r. powołującym KRPIŚ znalazła się stosowna adnotacja mówiąca o umieszczeniu w sekretariacie generalnym pod dozorem sekretarza generalnego składu praw i postanowień rządu, biblioteki, kart, planów i sprzętów biurowych³¹. Ostatecznie w każdym z wydziałów gromadzono odrębne zbiory, zaś w Prezydium znajdowały się czasopisma głównie prawne i handlowe oraz książki, które nie zostały zabrane do poszczególnych wydziałów. Szczególnie dobrze wyposażona okazała się biblioteka Wydziału Dóbr i Lasów KRPIŚ, która wzbogaciła się o 13 tytułów przejętych

²⁶ AGAD, Akta I Rady Stanu, syg. 16, k. 149.

²⁷ AGAD, Akta I Rady Stanu, Akta Biblioteki Rady Stanu, syg. 16, k. 148-149.

²⁸ E. Słodkowska, dz.cyt., s. 135.

²⁹ AGAD, Akta I Rady Stanu, Akta Biblioteki Rady Stanu, syg. 16, k. 150.

³⁰ E. Słodkowska, dz. cyt., s. 136.

³¹ M. Lech, dz. cyt., s. 365.

z księgozbioru Ludwika Platera, w 1828 r., w Wydziale Dochodów Niestalych odnotowano książki prawnicze, encyklopedie, herbarz –łącznie 56 tytułów i 25 map, zaś w 1827 r. w księgozbiornie Wydziału Kontroli wśród 110 tytułów wymieniono opracowania dotyczące prawa, skarbowości, statystyki, miar i wag. Podręczne księgozbiory znajdowały się także w Sekretariacie Generalnym, w Kancelarii Przybocznej Dyrektora Generalnego, ponadto znany jest spis książek i map należących do Wydziału Górnictwa z 1827 r.³²

Na księgozbiór Komisji składały się książki oddziedziczone po instytucjach z czasów Księstwa Warszawskiego tj. biblioteka Izby Administracyjnej Dóbr Korony Księstwa Warszawskiego i nieliczne tomy księgozbioru Ministerstwa Skarbu. Ponadto należy także wspomnieć o bibliotece Szkoły Szczegółowej Leśnictwa będącej pod zarządem Komisji Przychodów i Skarbu, która została przekazana do Wydziału Dóbr i Lasów KRPiS po likwidacji szkoły w 1832 r. Przekazany spis książek sporządzony przez sekretarza szkoły Elsnera i zakończony dopiero 4 grudnia 1836 r. zawierał także informacje o licznych wypożyczonych książkach, rewersy, protokoły dotyczące zagubionych książek wypożyczanych przez profesorów szkoły i prezesa Rady szkoły Ludwika Platera. Zachowane bogate źródła do dziejów wspomnianej biblioteki pozwoliły też poznać rzeczywiste sytuacje wykorzystania zbiorów. Jak podał M. Lech radca stanu Siennicki korzystał ze zbiorów, gromadząc informacje o opodatkowaniu fabryk cukrowych w Królestwie i za granicą, a urzędnik Siekaczyński poszukiwał ustaw dotyczących dóbr ziemskich. Urzędnicy zabierali także książki w teren na czas służbowych wyjazdów, co jednak nie zawsze kończyło się pomyślnie, czego dowodziła utrata książki spalonej w trakcie pożaru, który wybuch w czasie noclegu geometrów. Inne druki ulegały zacytaniu, bądź nie powróciły do biblioteki³³.

Kolejny problem dotyczy rzeczowej zawartości biblioteki w poszczególnych okresach. W 1818 r. przy okazji przejmowania księgozbioru byłej Izby Administracyjnej Dóbr Korony został wykonany spis książek wspomniany powyżej. W kolejnych latach, zmierzając do uporządkowania biblioteki KRPiS powstawały cząstkowe inwentarze, obrazujące narastanie księgozbioru w poszczególnych wydziałach i prezydium oraz kierunek zakupów. W 1822 r. w niepełnym inwentarzu biblioteki wykazano tylko 92 pozycje ujęte w dziesięć działów: Gospodarstwo, Technologiczny, Polityczno-Ekonomiczny, Leśny, Prawny, Religijny, Budownictwo, Geograficzny, Słowniki, Pisma Polityczne rozlokowane w poszczególnych wydziałach i Prezydium. Spis z 1827 r. wymieniał 158 tytułów dodatkowo w tym roku zakupiono bibliotekę rejenta Kozarskiego złożoną z ksiąg prawnych, w tym edycji *Volumina Legum*³⁴. Idea scalenia i uporządkowania zbiorów Komisji rozproszonych w różnych wydziałach okazała się szczególnie żywa w okresie międzypowstaniowym. W efekcie prowadzonych prac w okresie 1849-1851 radca dworu Stanisław Budny, obok sformułowania rozmaitych założeń, sporządził inwentarz i wyodrębnił 14 działów rzeczowych. W świetle spisu w bibliotece znajdowały się książki o bardzo zróżnicowanej tematyce: teologiczne i asce-

³² M. Osiecka, dz. cyt., s. 244-245.

³³ M. Lech, dz. cyt., s. 377.

³⁴ Tamże, s. 374-375.

tyczne, filozoficzne i moralne, prawo, polityka, ekonomia, historyczne, geograficzne i poświęcone statystyce i podróżom, matematyczne i fizyczne, z nauk przyrodniczych, z nauk stosowanych (gospodarstwo wiejskie, leśnictwo, górnictwo), nauki medyczne, sztuki i rzemiosło, podręczniki językowe, literatura piękna, opracowania ogólne w tym encyklopedie, prasa, mapy i ryciny³⁵. Ostatecznie prace nad sporządzeniem całościowego inwentarza zakończył adiunkt Klemens Chrobociński dopiero w latach 1853-1856. Biorąc zaś pod uwagę wyciąg z wydatków dobrze można zaobserwować systematyczny przyrost księgozbioru. Biblioteka w 1834 r. liczyła 280 tytułów, w 1837 r. - 410, w 1857 r. - 1308 tytułów w 4092 woluminach. W wyniku kontroli w 1862 r. odnotowano 4760 dzieł, 740 zeszytów, 520 map, w sumie wartość biblioteki szacowana była na 14 tys. rubli srebrem³⁶. W 1867 r. wraz z likwidacją Komisji biblioteka została podzielona. Część książek trafiła do Petersburga, zbiory pozostałe w stolicy zostały podzielone w 1871 r. między Warszawską Izbę Skarbową, Szkołę Główną i Ministerstwo Finansów w Rosji³⁷.

Na pewno biblioteki gromadziły inne komisje rządowe, o czym świadczyło wspomniane zarządzenie z 17 X 1816 r., świadectwem ich istnienia w okresie Królestwa Polskiego mogą być listy prenumeratorów dołączane przez wydawców do książek i czasopism. Szczególnie przydatne są spisy subskrybentów książek naukowych i fachowych oraz czasopism ukazujące, co prawda wybiórczo, obszary zainteresowań poszczególnych urzędów. Na podstawie wspomnianych źródeł wiadomo, iż istniały biblioteki przy innych komisjach rządowych, chociaż trudno określić ich wielkość i zawartość. Aktywnie w subskrypcjach nakazanych przez władze zwierzchnie uczestniczyła Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji kupując *Słownik rosyjsko-polski* Antoniego Jakubowicza, *Wykład ekonomii politycznej* Jeana Baptiste'a Saya, polski przekład podręcznika buchalterii dyrektora Akademii Handlowej w Hamburgu Karla Krügera pt. *Kupiec*, ponadto czasopisma „Dziennik Warszawski” z 1825 r. i „Pamiętnik Warszawski” z lat 1822-1823. Komisje rządowe widniały także w spisie prenumeratorów pisma cieszącego się poparciem najwyższych władz „Izys Polska” wydawanego przez Gracjana Korwina. W spisie subskrybentów pojawiła się znana już KRPiS, Komisja Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Zalecane druki zakupiono dla Komisji Wojny, w tym *Słownik* Jakubowicza i *Encyklopedię popularną* Antoniego Krauzego. Warto wspomnieć, że na zakupy książek naukowych do biblioteki Komisji Rządowej WRiOP przeznaczane były m.in. kwoty zebrane z kar potrąconych z zarobków spóźniającym się do pracy urzędnikom, jak głosił paragraf 17 *Tymczasowej Organizacji Wewnętrznej Komisji Rządowej WRiOP* z 1821 r.³⁸.

Do znaczących bibliotek instytucji związanych z poszczególnymi resortami rządowymi należała księżnica usytuowana przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie. Nie miała ona jednak charakteru fachowego, bo intencją jej założyciela było utworzenie biblioteki publicznej. Powołana dekretem Fryderyka Augusta z 21 listopada 1810 r. pier-

³⁵ M. Osiecka, dz. cyt., s. 245-246.

³⁶ M. Lech, dz. cyt., s. 370, 375.

³⁷ M. Osiecka, dz. cyt., s. 246.

³⁸ T. Manteuffel, *Centralne władze oświatowe na terenie b. Królestwa Kongresowego*, Warszawa 1929, s. 123.

wotnie składała się w znacznej mierze z księgozbioru rodziny Łubieńskich, który minister sprawiedliwości Księstwa Warszawskiego Feliks Łubieński przywiózł do Warszawy w celu włączenia do tworzonej biblioteki publicznej przy Sądzie Apelacyjnym. Ostatecznie zbiory gromadzone dla biblioteki publicznej przeniesiono do biblioteki uniwersyteckiej w 1817 r., zaś książki Łubieńskich pozostały przy Sądzie Apelacyjnym. Księgozbiór raczej o charakterze bibliofilskim zawierał ponad 4000 dzieł, przede wszystkim z humanistyki, literaturę piękną, polską i francuską, stare druki i rękopisy. Za sprawą prezesa sądu Onufrego Wyczechowskiego regularnie uzupełniano zbiory o nowe druki polskie i zagraniczne, czasopisma i w 1830 r. biblioteka liczyła ok. 6000 dzieł, a opiekował się nią określony pierwotnie jako archiwista Maciej Dziedzicki (w 1817 r.), mianowany później bibliotekarzem³⁹. Trudniej jednak ustalić jak przedstawiał się księgozbiór fachowy, który zapewne istniał, trudno bowiem wyobrazić sobie jego brak w instytucji kierowanej przez Łubieńskiego. Żmudne badania proveniencyjne w bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego jakie prowadziła Wanda Stummer pozwoliły wyłonić przede wszystkim roczniki gazet z okresu po przekazaniu części zbioru do BUW lub przynależące do zbioru Łubieńskich: „Gazeta Codzienna” z 1842 r. dzienniki urzędowe z ośmiu województw Królestwa Polskiego od 1823 do 1839 r., dzieła z różnych dziedzin, literaturę piękną, brakowało jednak dzieł prawnych. Z tych, które trafiły do BUW badaczka odnalazła pojedyncze prawne druki m.in. T. Ostrowskiego *Prawo cywilne narodu polskiego* (178), *Zbiór praw sądowych* Andrzeja Zamojskiego, rozprawę Jana Wincentego Bandtkiego *Ius culmense* (Varsovie 1814)⁴⁰. Pewne informacje o istnieniu zbiorów fachowych wiążą się z próbą skatalogowania biblioteki, czego podjął się wspomniany Maciej Dziedzicki. Prawdopodobnie w latach 1826-1827 sporządził katalog, jego strukturę zrekonstruowała W. Stummer na podstawie sygnatur widniejących w egzemplarzach z BUW. W sumie w katalogu wydzielił 32 działy, w tym: I Prawo, II-polityka i ekonomia, III –administracja, IV – skarbowość, V- historia, VI- geografia, VII podróże VIII- biografie i pamiętniki, IX- słowniki i encyklopedie, w dalszej kolejności nauki przyrodnicze, ścisłe, teologia, filozofia itd. po literaturę piękną zgodnie z działami stosowanymi w ówczesnych katalogach⁴¹. Z badań W. Stummer wynikało, na podstawie zachowanych w BUW egzemplarzy, że największym działem była historia i varia, zaś prawo, jak wspomniałam, przedstawiało się w stanie szczątkowym, gdyż ten zbiór pozostał jako księgozbiór podręczny w Sądzie. Reorganizacja sądownictwa w latach 1841-1842 spowodowała, że kompetencje sądownictwa najwyższego przejęły departamenty IX i X Rządzącego Senatu w Petersburgu, dla spraw Królestwa siedzibę miały w Warszawie w pałacu Krasińskich tj. w siedzibie Sądu Apelacyjnego. Ustawa o Warszawskich Departamentach Rządzącego Senatu i o ogólnym ich zebraniu z 23 marca 1842 r., dz. V, art. 111 powierzała opiekę nad biblioteką przy Sądzie Apelacyjnym archiwistce IX departamentu, ponadto zabezpieczała coroczne fundusze na jej uzupełnianie.⁴² Ustawą z 20 maja 1862 r. wskutek poczynań Wielo-

³⁹ W. Stummer, *Biblioteka Sądu Apelacyjnego w Warszawie 1810-1865, Roczniki Biblioteczne* t. II, 1958, z.3-4, s. 431-507.

⁴⁰ Tamże, s. 479.

⁴¹ Tamże, s. 484.

⁴² Za: Tamże, s. 491.

polskiego biblioteka przy Warszawskich Departamentach Senatu zasilila księgozbiór Szkoły Głównej otwartej dla czytelników. Szczególnie oczekiwane były opracowania z dziedziny prawa, jednak kwestia przekazania biblioteki zwanej teraz senacką nie była tak oczywista wobec oporu władz sądowych nie chcących pozbywać się ksiąg prawnych i administracyjnych. Z tego sporu rozstrzyganego przez Komisję Rządową WRiOP oraz Komisję Sprawiedliwości zwycięsko wyszedł senat, zachowując druki prawne, zaś biblioteka otrzymała, nie bez oporu ze strony senatu pewne partie książek i rękopisów. Z niepełnych danych badaczka przypuszczała, że przekazano część dawniejszych zbiorów z biblioteki Łubieńskiego, hipotetycznie przy senacie pozostały druki prawne prawdopodobnie w ilości nie większej niż tysiąc dzieł, jeżeli za Wandą Stummer przyjmiemy, iż do Szkoły Głównej wpłynęło ok. 4-5 tys. dzieł, zaś całość biblioteki liczyła ok. 6000 dzieł⁴³. Po reformie sądownictwa w 1876 r. skasowano Warszawskie Departamenty Rządzącego Senatu, siedzibę w pałacu Krasieńskich zajęła Izba Skarbowa jako sąd II instancji i tam prawdopodobnie pozostała biblioteka. Po 1918 r. zbiory znalazły się w bibliotece Ministerstwa Sprawiedliwości.

Biblioteki istniały także w resorcie wojskowym. Badania nad bibliotekami wojskowymi dowodzą tworzenia odrębnych zbiorów w KR Wojny, w Dyrekcji Artylerii, Dyrekcji Inżynierów Placu w Warszawie, Głównym Dyżurstwie Wojska, Pułku strzelców Gwardii⁴⁴. Więcej wiadomo o bibliotece Kwatermistrzostwa Generalnego Wojska. Służący tam oficerowie, rozpoczynający karierę w czasach napoleońskich postanowili w 1815 r. założyć bibliotekę i niejednokrotnie z własnych funduszy kupowali druki, mapy, ryciny polskie i zagraniczne (w tym francuskie, niemieckie, rzadziej rosyjskie). Licząca około 1500 tomów biblioteka miała charakter przede wszystkim fachowy. Najczęściej kupowano opracowania z wojskowości, z nauk ścisłych, miernictwa, chociaż pojawiały się dzieła historyczne głównie dotyczące historii XVIII w. i epoki napoleońskiej. Z dawniejszych druków napływały jedynie dary. Księgozbiorem opiekował się i udostępniał zbiory wybrany na bibliotekarza adiutant generała Maurycego Hauke - Karol Grabowski i jego następcy⁴⁵. Zbiory biblioteki zlikwidowanej w 1833 r. w latach późniejszych niszczone w Bibliotece Sztabu Generalnego Armii Czynnej, w 1915 r. trafiły do Rosji, nieliczne tomy w 1928 r. powróciły do Polski i zostały włączone do Centralnej Biblioteki Wojskowej⁴⁶.

Kolejne pytanie dotyczy funkcjonowania bibliotek urzędów na prowincji, chociaż również i w tym przypadku brakuje szerszych badań. O istnieniu bibliotek przy komisjach wojewódzkich świadczą spisy prenumeratorów „Izys Polskiej”. Biblioteki te zostały zobowiązane przez instytucje centralne do wsparcia periodyku poświęconego nowościom technicznym z rolnictwa, rzemiosła i przemysłu. W spisie subskrybentów widniały: komisje wojewódzkie, w tym komisja augustowska kupująca dla swojej biblioteki i dla komisarzy obwodowych 6 egzemplarzy, kaliska - dla swojej biblioteki 2 egzemplarze i dla komisarzy obwodowych 5 egzemplarzy, krakowska dla swojej

⁴³ Tamże, s. 499.

⁴⁴ K. Zieliński, *Z dziejów polskich bibliotek wojskowych (1767-1918)*..., s. 159.

⁴⁵ K. Konarski, *Biblioteka Kwatermistrzostwa Generalnego Wojska*..., s. 4-15; K. Zieliński, dz.cyt., s. 162-163; E. Słodkowska, dz. cyt., s. 139.

⁴⁶ K. Zieliński, dz.cyt., s. 164.

biblioteki i komisarze obwodowi obwodu stopnickiego, olkuskiego, miechowskiego, kieleckiego, komisja lubelska dla swojej biblioteki i komisarzy obwodowych - 5 egzemplarzy, komisja mazowiecka dla swojej biblioteki - 1 egzemplarz, komisja plocka dla swojej biblioteki i komisarzy obwodowych, komisja podlaska dla swojej biblioteki i komisarzy obwodowych - 6 egzemplarzy, komisja sandomierska dla swojej biblioteki i komisarzy obwodowych - 7 egzemplarzy. Ponadto w prenumeracie uczestniczyło 36 urzędów municypalnych i miejskich, począwszy w porządku alfabetycznym od urzędu biłgorajskiego, poprzez Jędrzejów, Kalisz, Kazimierz nad Wisłą, Kielce, Łomżę, Łowicz, Miechów, Płock, Radom, Stopnicę, Tykocin, do Włocławka i Zamościa oraz administracja ordynacji zamojskiej w Zwierzyńcu⁴⁷. Trudno stwierdzić czy mamy do czynienia jedynie z pojedynczymi działaniami wymuszonymi przez władze zwierzchnie, czy też jest to świadectwo istnienia zbiorów podręcznych, chociaż można przychylić się do tej drugiej tezy. Niejednokrotnie komisje wojewódzkie widniały w spisach prenumeratorów innych czasopism, jednak niewiele wiadomo o szczegółach funkcjonowania ich bibliotek, podobnie jak i bibliotek innych lokalnych urzędów. Nieliczne znane przykłady dowodzą, że niektóre urzędy mogły dysponować księgozbiorami już w czasach pruskich i Księstwa Warszawskiego, jak np. Komisja Wojewódzka w Płocku, która przekazała swoje książki w 1821 r. Publicznej i Szkolnej Bibliotece Województwa Płockiego. W świetle popisów rocznych Szkoły Wojewódzkiej Płockiej okazuje się, że zbiory te nie ograniczały się do publikacji fachowych, a zawierały opracowania z różnych dziedzin⁴⁸.

W przypadku urzędów municypalnych nie dysponujemy, jak dotąd szczegółowymi spisami, ale pewne wyobrażenie o wyposażeniu w fachowe piśmiennictwo daje, chociaż nie wiadomo na ile reprezentatywny, *Regest ksiąg prawnych i administracyjnych po Magistralnych własności Urzędu Municypalnego będących* z 13/25 lipca 1836 r. sporządzony przez sekretarza Pliszczyńskiego⁴⁹. W spisie urzędnik wymienił 24 tytuły w 82 woluminach, głównie w języku niemieckim (13 tytułów), następnie po łacinie i łacińsko-polskie (4) oraz w języku polskim (7). Przede wszystkim były to druki wydane pod koniec XVIII w. i w pierwszych latach XIX stulecia z okresu przynależności Lubelszczyzny do zaboru austriackiego. Składały się nań zbiory austriackich ustaw cesarzy: Józefa II z lat 1785-1788, Leopolda II, Franciszka II z okresu 1793-1803, niezbędne kodeksy prawa cywilnego, tj.: *Kodeks cywilny austriacki* po polsku i łacinie, w wersji niemieckiej przepisy prawa spadkowego Józefa II, *Ustawy sądowe względem sukcesjów* z 1790 r. i po niemiecku *Praktyczne uwagi nad zbiegiem wierzycieli* z 1786 r. Cztery tytuły dotyczyły prawa karnego: *Ustawy na ciężkie przestępstwa policyjne* z 1803 r. *Kodeks karny Galicji zachodniej*, kodeks karny austriacki po łacinie z 1798 r., wymieniono ponadto pięć egzemplarzy kodeksu karnego z 1803 r. Uzupełnienie stanowiły ustawy sądowe z czasów Leopolda II i Józefa II, kodeks sądowniczy austriacki po polsku i po łacinie

⁴⁷ „Izys Polska czyli dziennik umiejętności, wynalazków, kunsztów i rękodzieł poświęcony krajowemu przemysłowi tudzież potrzebie wiejskiego i miejskiego gospodarstwa” 1821, t. 4, s. nlb; A. Dymmel, *Prenumeratory piśmiennictwa naukowego wydanego w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Lublin 1992, s. 37.

⁴⁸ E. Słodkowska, dz. cyt., s. 141.

⁴⁹ APL, Akta m. Lublina, syg. 2135.

oraz zbiór ustaw miejskich dla Galicji zachodniej i zbiór praw kościelnych z lat 1740-1798. Niniejsze książki zdecydowanie mniej przydatne w 1836 r. zostały przekazane do miejskiego archiwum⁵⁰.

Biblioteki i podręczne zbiory były także, jak można przypuszczać, gromadzone w urzędach funkcjonujących w 2 poł. XIX w. Świadczą o tym m.in. systematyczne wydatki na zakupy książek i prenumeraty gazet i czasopism, wydatki na oprawę książek czynione w kancelarii gubernatora warszawskiego w latach 1893-1907⁵¹. Znany jest także spis biblioteki kancelarii gubernatora lubelskiego z 1912 r., w którym odnotowano 66 tytułów w języku rosyjskim. Najstarszy zarejestrowany druk pochodził z 1857 r., jednak zasadnicza część wydawnictw została opublikowana w ostatnich dekadach XIX w. i początku XX w. Przede wszystkim w skład zbiorów wchodziły edycje ustawodawstwa rosyjskiego, w tym przepisy wojenno-policyjne z lat 1863-1866, ustawy o cenzurze i inne obowiązujące akty prawne⁵².

Zakończenie

Podane przykłady dowodzą istnienia bibliotek urzędów, niekiedy były to bardzo obszerne i urozmaicone zbiory. Z pewnością pełniły istotną rolę informacyjną, jako przydatne w codziennej pracy urzędników, szczególnie wobec rozrostu i zmian stosowanych regulacji prawnych, jak i wobec potrzeby konkretnej wiedzy fachowej z wybranych dziedzin, np. techniki, budownictwa, ekonomii, leśnictwa, rolnictwa, rzemiosła, miar powierzchni, przeliczeń wartości monet itd. Nie pozostawały bez wpływu na kulturę organizacyjną i biurokratyczną urzędników. Oczywiście inaczej wyglądało zaopatrzenie bibliotek w instytucjach centralnych, gdzie niejednokrotnie aspiracje władz zwierzchnich umożliwiały utrzymanie obszernych zbiorów wręcz o uniwersalnym charakterze, odmiennie kształtowała się sytuacja na prowincji. Ponadto, jak stwierdziła Elżbieta Słodkowska, biblioteki urzędów, chociaż nie przyczyniały się do rozwoju czytelnictwa powszechnego, odgrywały istotną rolę, a ich wartość szczególnie po powstaniu listopadowym relatywnie wzrosła wobec konfiskat i wywozu wielkich księżnic warszawskich⁵³. Problem dziejów i roli bibliotek urzędów Królestwa Polskiego wymaga dalszych badań szczegółowych.

BIBLIOGRAFIA

Cichoń P., *Wpływy francuskie w administracji Księstwa Warszawskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” nr 140, z. 1, 2013, s. 1-18.

Dymmel A., *Prenumeratory piśmiennictwa naukowego wydane w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Lublin 1992.

Górac A., *Dokument – konstytucyjne narzędzie biurokracji*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. V pod red. A. Gacy, A. Górac, Z. Naworskiego, Lublin 2013 t. 5, s. 41-50.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ AP w Warszawie, Kancelaria Gubernatora Warszawskiego, syg. 1416.

⁵² APL, RGL, Katalog książek biblioteki RGL, 1912, syg. 25.

⁵³ E. Słodkowska, dz. cyt., s. 142.

- Konarski K., *Biblioteka Kwatermistrzostwa Generalnego Wojska*, Warszawa 1925.
- Kulecka A., *Biurokraci, uczeni i literaci. Świat nauki i kultury na urzędach i o urzędach w Królestwie Polskim (1815-1867)*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. III, cz. 2, pod red. A. Górnika, K. Latawca, D. Magiera, Lublin 2010, s. 353 – 376.
- Lech M., *Biblioteka Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu (KRPiS) 1806-1872*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” t. II, 1966, s.362-378.
- Łodyński M., *U kolebki polskiej polityki bibliotecznej 1774-1794*, Warszawa 1935.
- Malec J., *Historyczne modele rozwoju biurokracji*, [w:] *Biurokracja. Fenomen władzy politycznej w strukturach administracyjnych*, pod red. K. Zuby, Toruń 2007, s. 17-26.
- Manteuffel T., *Centralne władze oświatowe na terenie b. Królestwa Kongresowego*, Warszawa 1929.
- Naworski Z., *Status prawny urzędników Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym (1832-1863)*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. III, cz. 2, pod red. A. Górnika, K. Latawca, D. Magiera, Radzyń Podlaski 2010, s. 377-391.
- Naworski Z., *Problemy metodologiczno-semantyczne, badacza dziejów biurokracji*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. V pod red. A. Gacy, A. Górnika, Z. Naworskiego, Lublin 2013, s. 29-40.
- Naworski Z., *Biurokracja pruska w XVIII wieku - na drodze ku Weberowskiemu ideałowi*, [w:] *Dzieje biurokracji*, t. VI, pod red. T. Bykovej, A. Górnika, G. Smyka, Lublin 2016, s. 135-150.
- Osiecka M., *Biblioteka Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu (1815-1867)*, „Miscelanea Historico-Archivistica”, t. XXII, 2015, s. 237-247.
- Ossowski K., *Prasa Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 2004.
- Pindłowa W., Piotrowska R., *Biblioteki fachowe*, [w:] *Encyklopedia Książki*, pod red. A. Żbikowskiej-Migoń, M. Skalskiej-Złat, Wrocław 2017, s.305-306.
- Puchalski J., *Stan badań nad historią bibliotek i bibliotekarstwa*, „Roczniki Biblioteczne” t. XL, 2016, s. 97-139.
- Słodkowska E., *Biblioteki w Królestwie Polskim 1815-1830*, Warszawa 1996.
- Smyk G., *Korpus urzędników cywilnych w guberniach Królestwa Polskiego w latach 1867-1915*, Lublin 2004.
- Stummer W., *Biblioteka Sądu Apelacyjnego w Warszawie 1810-1865*, „Roczniki Biblioteczne” t. II, 1958, z.3-4, s. 431-507.
- Zieliński K., *Z dziejów polskich bibliotek wojskowych 1767-1918*, „Roczniki Biblioteczne” t. XII, 1968, z. 1-4, s. 141-180.